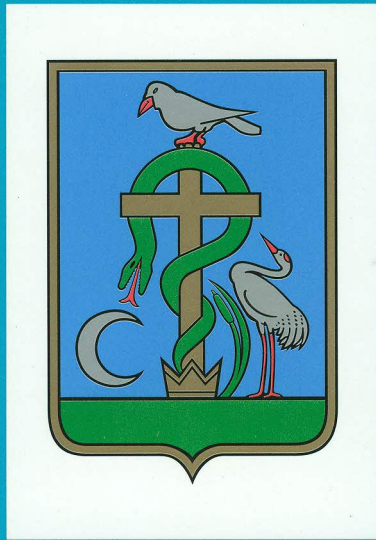

MAKÓ MONOGRÁFIÁJA

3

MAKÓ NÉPRAJZA

MAKÓ, 2008

MAKÓ NÉPRAJZA

SZERKESZTETTE
Tóth Ferenc

MAKÓ, 2008

Szerzők

ÁRGYELÁN DIÁNA
BÁRKÁNYI ILDIKÓ
BODOR ANIKÓ
CSIKESZ ORSOLYA
DIÓS SÁNDOR
ELEKES DÓRA
FARKAS L. GYULA
FELFÖLDI LÁSZLÓ
GLESZER NORBERT
GRYNAEUS TAMÁS
H. KOVÁCS MIHÁLY
JUST ZSUZSANNA
KÓMÁR MÁTYÁS
KÜLLŐS IMOLA

LENGYEL ORSOLYA
MARJANUCZ LÁSZLÓ
MARKOS GYÖNGYI
MÓD LÁSZLÓ
NAGY JANKA TEODÓRA
NAGY VERA
NAGYFALUSI ÁGNES
PAJA LÁSZLÓ
POLNER ZOLTÁN
PURGEL NÓRA
SZIRÁKI ANDREA
TÓTH FERENC
VASS ERIKA

Lektor

PÉTER LÁSZLÓ (kötetlektor)
BARNA GÁBOR
HOMOKI-NAGY MÁRIA
DEZSŐ GYULA
GYÖRGYI ERZSÉBET

Borító

SZEKERES ISTVÁN

Fotó

DÖMÖTÖR MIHÁLY
MENDEI ÁRPÁD
TÓTH FERENC

Rajz

PÓSA LAJOS

Kottagrafika

FODOR ANTAL

Korrektor

TIBORCZ IMRE

Megjelent Tóth Ferenc 80. születésnapja tiszteletére

ISBN 978-963-03-3386-3 ö (Összkiadás)

ISBN 978-963-03-3388-7 (3. kötet)

Kiadja: Makó Város Önkormányzati Képviselő-testülete
Felelős kiadó: DR. BUZÁS PÉTER polgármester

Nyomda: Dornbach–Magony Bt. Makó

Hagyományos orvoslás

GRYNAEUS TAMÁS

„Főd Édesanyám, torkom fáj, nekéd panaszkodok...”
„segiccs rajtam, mer nagyon fáj!”

Feladatom: összefoglaló képet adni Makó városa és a körülötte fekvő nyolc község¹ hagyományos orvoslásának elmúlt mintegy 150-250 esztendejéről. Ehhez változatos jellegű és terjedelmű források állnak rendelkezésünkre. Az 1728 és 1758 közötti, Komáromy Andor, Árva János és Schram Ferenc közölte boszorkánypörök; a megyei fizikus, Rigler Zsigmond Csanád megyei főorvos két egymás utáni évről (1784–85) megmaradt jelentése (Árva János, Balázs Péter); a kolerajárványok története (Bálint Nagy István); valamint Szirbik Miklós munkájában található adalékok (Makó városának leírása 1835–1836).² Ezeket követték Ferenczi Imre 1977, Polner Zoltán 1978, 1981, 1984, 1985, 1995, 1998, Markos Gyöngyi 1986 és 1988. évben megjelent munkái. Az utolsó mintegy 70 év gazdag és sokrétű gyűjtéseit – elsősorban Szigeti György (Apátfalva), Pánczél Józsefné és Nagyfalusi Ilona (Csanádpalota, Kövegy), Sipos István (Makó), Bazsó Dénes (Csanádpalota) – a Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára, a Móra Ferenc Múzeum és József Attila Múzeum adattárai őrzik. Maroslelei és kiszombori nem nagy terjedelmű gyűjtéseim mellett – hozzájárulásukkal – hivatkoztam szegedi hallgatóim 2002. évi szemináriumi dolgozatainak (Makó, Kiszombor, Püspöktele, Földeák, Apátfalva lakosaitól származó) adataira is. Nem gondolhattam arra, hogy egy (esetleg több) időszak hagyományos orvosló tudását vázoljam. Több helyről, több nemzedéktől, sok gyűjtőtől, különböző időből, a hagyományt különböző hűséggel őrzőktől származó adatokból próbáltam nem valami *ősit* rekonstruálni, hanem ahol erőltetés nélkül lehetett, az egymást kiegészítő részletek, töredékek mozaikköveiből valamilyen többé-kevésbé értelmes, kerek egészet összeállítani. S ha ez sikerült, akkor megkeresni a bennük, mögöttük rejtőző törekvést, szándékot, gondolkodásmódot, amely ezeket életre hívta, és napjainkig életben tartotta. Gondolva arra is, hogy az idő múlásával kopás, de variálódás (gazdagodás) egyaránt történhetett.

E kilenc település hagyományos orvoslásának együttes tárgyalását településtörténetük³ bonyolult kölcsönös, kisebb-nagyobb arányú migrációk teszik lehetővé, sőt kívánatossá.⁴ Természetesen vannak egyedi vonások is, vagy egyes helyeken bizonyos hagyományok jobban megőrződtek.

¹ Hét Maros jobb parti (Magyarcsanád, Apátfalva, Kövegy, Csanádpalota, Királyhegyes, [Ó-, és Új-] Földeák, Püspöktele), egy Maros bal parti község (Kiszombor) és tanyaviláguk

² CSERESNYÉS SÁNDOR (Tek. Nemes Csanád és Csongrád vármegyék' tiszteletbeli physicus) 1932-ben megjelent munkájában több utalás is van népi gyógyeljárásokra, de nem derül ki egyértelműen, hogy ezeket hol látta-hallotta, ezért ezekre nem hivatkoztam.

³ BÁLINT ALAJOS 1926, TÓTH FERENC 1974 b.

⁴ Vö. POLNER ZOLTÁN 1985 a, 3.

Az ember és betegségei

Testi vagy lelki tulajdonságot jelző (család)nevekkel már 12–13. sz.-i oklevelekben találkozunk.⁵ Egynémelyikük (folyamatosan ?) napjainkig kimutatható.

Ugyanígy, már 1108-ban, a sajti (Csanád vm., ma: Sajtény) sószállítók között találkozunk a Halaldi, Maradek, Numarek leszóló-óvó nevekkel.⁶ (Ugyanez a szemlélet nyilatkozik meg az újszülött preventív leszólásában is). Ez a névadási szokás átvezet bennünket a megelőzés kérdéskörébe.

Testi és lelki tulajdonságú családnevek az Árpád-korból

Árpád-kor ⁷	1736	Név	1836
Csanád vm.			
1256 Bolugkerke hn.		Balog	x
1211, 1304 Chama, Chimos, 1231 Chomoz		Csama, Csomós	
	x	Csontos	x
1304 Churba		Csorba	
	x	Dadogó	
	x	Fejes	x
	x	Fekete	x
	1693	Fitos	
	x	Fodor	x
	x	Füstös	
	x	Görbe	x
		Gyüge	x
	x	Jámbor	x
	x	Jó	x
		Kabzsi	x
1108 Kewereg		Kövér	
1304 Ruaz		Ravasza	x
	x	Sánta	x
	x	Siket	x
	x	Szemes	x
1304 Zeuke		Szóke	
	x	Veres	x

Megelőzés, tabuk

A megelőző (tabu)tilalmak sokszor valamilyen betegség, kár megelőzését, egyúttal a közösségi normák érvényesítését, célszerűnek tartott magatartásra szocializálást is szolgálják. Ezek gyakran napszakhoz (pl. napfeljött előtt, naplemente után), a hét valamely napjához (kedd, péntek) vagy időszakhoz, ünnepkörhöz (karácsony böjtje, két karácsony között), ünnephez (nagy-péntek, nagyszombat, Szent Iván napja, Luca, aprószentek) kötődnek. Más tilalmak valamilyen testi állapottal (szüzesség, menstruáció, terhesség) vagy életkorral (pl. csecsemőkori – tükkörbe nézetés, köröm-, hajvágás) kapcsolódnak. Ismét mások a táplálkozással függenek össze (újság [újdonosság] fogyasztása, tejbe késsel kenyér aprítása, kenyér védelme). Ide tartoznak a rokonházasság tilalmai, a szüzesség elvesztését megtorló (ellenőrző-szabályzó) tilalmak, valamint a rontást-szemverést megelőző cselekmények (fordítva fölvetett ruhadarab, preventív varázsigék mondása), az ártó hatalmasságok (*rosszak*, [bűjti] *boszorkányok*, vihar, forgószél, villám stb.) elleni védekező eljárások és ilyenek az óvatossági előírások-tilalmak (utcán, útkereszteződésben babát, pénzt, zsebkendőt ne vegyen föl). S

⁵ SZIRBIK MIKLÓS 68 skk, 73 skk alapján.

⁶ GYÖRFFY GYÖRGY 1966; vö. GRYNÆUS TAMÁS 1996, 111–112.

⁷ GYÖRFFY GYÖRGY 1966. Csanád vm.-i adatai alapján.

végül a közösség életét szabályozó törvények (normák) betartását szavatoló tilalmak (ne lopj – *paptöprtyű* keletkezése; tőköt lop – kopasz gyerek stb.) Ezek a szokások és hiedelmek fenyegetettségérzés miatti állandó védekező-elhárító, készenléti állapotot, folytonos félelmet jeleznek: ebben éltek. Ezért a sok egészségvárászló, egészséget-biztosító, megelőző mágikus eljárás (fokhagyma, gatyamadzag, söprű).

Bajmegállapítás

A hagyományos orvoslásban a baj megállapítása (diagnosztika) és kezelése, gyógyítása (terápia) nem mindig válik szét élesen. Ez a gyógyító feladata, aki családban, szomszédság körében vagy nagyobb közösségben ismert lévén végzi munkáját. Első lépés a betegség okának kiderítése (aetiologia).

Kórokozók, kórokok

Élőlénynek képzelt, megszemélyesített kórokozókra utalnak bizonyos szólások, szófordulatok: *möglepi* (kilis, gilva), *jön, a betegséget rólam elüzi* (rüh); *elállja* (csömör); *erre jár* (állatorvoslás). Állat alakú betegségkókozó képzeje rejlik a *dög, (dög)vész, féreg, férög* (szemölcs: *eleven fejjel, hótt féröggel*; disznó, baromfi) kifejezések mögött. Betegségkózóra utaló kérdés: *mi leli, mi lette?* (szemölcs, tyúksegg) kifejezés: *hideg leli, leljen ki a hideg!* Így él a *fene* is az apátfalvi szólásokban: *égyen még a fene; hogy a fene vigye el; vigyen el a fene innen; majd megérszi a fene érte; a fene reszeli utána; nagy feneévsben van* (vágyakozás, szenvedély).⁸ Emlgetik a rossz szellemeket (Boldogasszony ágya), a rosszakat, átkozottakat, sátánt, ördögasszonyt (szembe esett valami), gonoszt (keresztelő, avató). Kórokozóként szerepelhetnek bizonyos állatok is: szabadban alvó nyitott száján belémászó kígyó bajt okozhat, a *torokgyík* már inkább csak halvány analógiás kapcsolat. Az „állatok az emberben” képzetkörbe tartozik a *gilisza*, az önálló élőlénynek elképzelt gyomor, mely ha *hugyozik*, panaszt okoz (gyomorfájás, gyomorsavtúltengés). *Kutya képében, disznó képében, fekete macska, kutya, ritkábban fehér vagy szürke ló, béka képibe, csikóbürbe járó* és ártó boszorkányokról és ártó cselekedeteikről (ember, tehén megrontása, kisgyerek kicserélése, melle szívása, éjszakai álmot megzavarása, stb.) az első boszorkánypöröktől (1728, 1734, 1757) napjainkig lehet hallani.

A *szél* kórnemző szerepére utal a *szél érte, szélgörcs* kifejezés, a fölfúvódott marha és a kisgyerek óvása a széltől, *nehogy jóllakjon széllal*. A *világjáró szél* szerepel egy magyarcsanádi szemverés elleni szövegben.⁹ (Vö. a népmesék hasonló alakjával!) *A ló meg van nyilallva* szóhasználat a reális kórok (elevenbe patkolás) mellett esetleg utalhat nyállal történő betegségkókozásra is.¹⁰

A testnedvek megváltozása is okozhat betegséget: *epe fölszaporodása, rossz vér* (izületi betegségek, magas vérnyomás, menstruáció), *fekete vér, csúnyaság, kelevény*.

Ezeket kívül erőltetés, kihűlés, mértéktelen evés-ivás, rossz víz, étrendi hiba (*gilva*), (tabu) tilalmak megsértése (pl. *ebagos*, összenőtt gyümölcs fogyasztása) lehetnek valamilyen betegség vagy kóros állapot előidézői.

Védekező eufemizmusra nem sok példát találunk: az egyik szövegben a beteg szemölcsseit *vendégjeimnek* nevezte. Ide tartozik az ártó hatalmasságok *rosszak, átkozottak* néven említése. (A saját néven említés ui. megidézés volna, holott éppen ellenkezője kívánatos!)

⁸ SZIGETI GYÖRGY EA 18 331, 13, Apátfalva.

⁹ POLNER ZOLTÁN 1985 a, 12.

¹⁰ Apátfalva; vö. L. Honko: *Krankheitprojektiler*. 1959. Helsinki, FFC 178

Gyógyító, védő hatalmasságok

Ezekkel szemben áll számos, a hagyományokból kielemezhető gyógyító-védő hatalmaság. Segítő-óvó-gyógyító szerepük, hatalmuk igen eltérő. Némelyikük emléke már csak a kötött szövegekben (ráolvasókban, imádságokban) maradt meg (így pl. Szent Joachimé, Főd Anyáé):

Isten(-i személyek, pl. árpa)

Boldogasszony ágya, pohara; söprűje, teje [szemébe esett valami])

három király (szemölcs)

három asszony (szemölcs)

Szent Anna (kolera, ficam)

Szent Antal (Szent Antal tüze)

Szólongató Szent János (ijedés)

Szent Joachim (férges disznó)

Szent Margit (légy)

Fődi Anyám, Főd (Édes) Anyám, Földanyám, Födanyám, Éganyám (torokfájás),

Hold (Újhold), Holdanyó (Új hold, új király típusú ráolvasók – gilva, szemölcs), hold tisztelete¹¹; *eredj, köszönj az új hódnak* (fájdalom); holddal kapcsolatos tabu tilalom (a berepedt köröm hagyománya).

táltos (fog)

kúdis (botja, kenyerre: nehezen eljáró vagy beszélni kezdő gyerek)

ősz öregember (boszorkány, melankólia). 1757-ben egy tanú arról vall, hogy „a templomban is sokszor a kezénél fogva húzza [a boszorkánysággal vádolt] Tarpainé, de egy ősz ember nem engedi őt kihúzni.”¹² (Az ősz öreg ember Szeged környéki hiedelmekből, népmesékből is ismert segítő hatalmaság.)

kovács (boszorkány: a mitikus hatalommal fölruházott kovács a közösség védője, vigyázza és ellenőrzi a hagyományos rendet).

Gyógyítás

A gyógyulásért mindenféle fegyvert bevetnek: „lelki” fegyverek (pszicho-szomatikus ráhatások: ráolvasás, ráimádkozás, letagadás, simítás, ráfújás, kerekítés, keresztelés, rácsiholás, elásás stb.); testi fegyverek (helyretevés, kenés, melegítés, hűtés, mosdatás stb.) és „farmakológiai” eszközök (növényi, állati, emberi, vegyi anyagok) egyaránt megfigyelhetők. Ezek sem válnak el mindig élesen egymástól: sokszor egyszerre többféle tényező is hat (pl. fürdő + beléttett növényi szer; ráolvasás + kenés).

Jelős helyek

A gyógyító műveleteknek, előkészítéseknek és a szükséges orvosszerek tárolásának *jelős helyei* vannak. Ezek természetesen számos más hiedelemben, szokásban is szereplő, mágikus jelentőségű, kiemelt helyek:

A házon belül

ajtó sarka (szemverés)

mestergerenda (alatt átvisz; rontás)

küszöb(ön veri balta fokával a mosogatót: szemverés; itt önt ólmot; keresztelői rítus; ténhrontás megelőzése)

szabad kémény alatt (ólomöntés), kéményben (szerelmi varázslás)

kemenceajtó előtt (ebag)

¹¹ „Némely adatközlőm a tiszteletadás jeleként még ma is kalapot emel az új hold láttán” – írja Polner Zoltán 1985 a. 7.

¹² Uo. 17.

kemence (torokfájás)

kuckó (fogváltás)

A házon kívül

színcsorgás (szemverés, mosdatóvíz)

csepegő (kelés, szemölcs)

ereszkoszorú (a seb kezelésre félretett disznóállkapocs őrző helye)

háztető (-re felönt: torokgyík; -n áthajít: rüh, kártojás)

kút (árpa; karácsonyi mosdás kút vödreből)

kútágas (ló rontástörténete)

A portán kívül

keresztút (szájpenész)

Maros (ótvár, kicsattogott bőrű gyerek fürdetése; babák elvitetése – depresszió)

Távoli

búcsújáró helyek (Szeged-Alsóváros, Máriaradna, Máriacell)

Analógiák, analógiás varázslások

Gyakran találkozunk a népi kóroktanban és ebből következően a gyógyításban is különböző analógiákkal. Így a beteg, fájós nyakat a kemencenyakhoz kell dörzsölni. A torokgyík gyógyításában a gyíknak jut szerep; a zöldhályogot kígyók fűtta zöld kövel kell kezelni; a szemén lévő árpát árpaszemmel. A szemén lévő árpát mint az azonos nevű gabonát, lekaszálni, levágni, learatni szokták. A kotlót úgy ültetik, hogy a csirkék ne holdfogytára keljenek ki, mert különben úgy elfogyasztja őket *a dög vagy valami féreg, mint a markaláb a holdat*. Terhesség alatt az édesanya fogán végzett beavatkozás (foghúzás) magzata fogának árt. Ide sorolhatók az állapotos asszony megkívánásaihoz kapcsolódó hiedelmek is. Hogy a férj ne lásson, ne halljon, a kikapós feleség vaktyúk szemét, *süketdisznó* fülét eteti meg vele. Kisgyermek kicsattogott bőrét *csattogófü* (katáng) főzetével kell kúrálni. Keresztelő után az apja magasra emeli az újszülöttet, hogy nála nagyobb, különb legyen. Az újszülött fejét piros almával kerekítik, hogy kerek feje legyen, arcát tojással, hogy szép kerek, fehér legyen. A zsébre úgy múlik, ahogy a zsébrés rongybabát a szekerek eltapossák. Ahogy az ablakról fölszárad a harmat, úgy múljék el az ablakharmattal kezelt árpa is.

Az adatokból kielemezhető a beteg ember és bizonyos tárgyak közötti mágikus – analógiás kapcsolat is. Így a tréfás kérdés az ágyláb és ember (lába) közötti kapcsolatra utal: *Miért fázott meg? Mert nem húzott zoknit az ágy lábára*. A kenyérnek béle, sarka, haja van; betakargatják, mosdatják; a kenyeret is meg lehet rontani stb. A kenyér bevetésekor a kenyérsütő asszonynak *emelgetni kell a farát, hogy a kenyér púpos legyen*. Tehát a kenyér is antropomorf jelenség, éppúgy, mint a gyógyító varázslatokhoz készített babák. Sőt ez az antropomorf jelleg még egyéb orvosságokban is megnyilvánul: az orvosság *megfogja, kihúzza* a betegséget.

Jellegetes a *tisztátalannak* hagyományos fölfogása is. Régen a menstruáló nőt és a gyermekágyas anyát oly mértékben tisztátalannak tekintették, hogy még a közös étkező asztalhoz sem engedték odaülni. Tisztátalannak tekintették az újszülöttet is. A *kelevényes* kisgyermeknek is *ki kell tisztulnia*, sőt a betegséget a születés után a csecsemőbe átfolyatott túlzott mennyiségű placentavér (*kelevény!*) rossz hatásának tulajdonítják. (Tehát az újszülött is hoz magával valami tisztátalanságot, ezt a colostrum tisztítja ki belőle. A Békés vármegyei Vésztőn a meconiumot *másvilági fertőnek* nevezik!). Hasonló szemlélet nyilatkozik meg a *kelés, gilva, ótvár* (*a vére még nem volt kitisztulva*) és az árpa népi kóroktanában is: ezeket *vértisztulás* jelének tartják, ott jön ki a *csúnyaság, tört vér*.

Tanulságos a megelőző-gyógyító eljárásokban szereplő *tárgyak* számbavétele is.

Az emberi testtel közvetlenül érintkező ruhadarabok szerepe: a gyógyító ebből állapít meg bajt, ebből készít orvosságot; kalap (szemverés elhárítása); női kötő¹³ (kötő használata kötelező: *kötő nélkül csak a kurvák, mög a naccságák szoktak lönni*; a korábban érkezett első gyereket *kötőben hozta; nem a mi kötőnkbe van*; ebben hozza haza útközben született gyermekét; ebben teszik az újszülött csecsemőt édesanyja mellé; ezt adja *korozsmaként* síró, keresztleetlen meghalt gyerekeknek; újonnan vett tehenet a gazdasszony küszöbre tett kötőjén léptetik át, akkor nem tudják megrontani); pendely, modernizálódott formában a kombiné (visszája); pendelymadzag, modernizálódott formában bugyigumi; zsebkendő (szemébe esett valami); jegykendő (torokgyík, hasfájós csecsemő, gyermek hidegtelese); kendőrojt (otthagya tejelvitel ellen); fáradt zokni (a fáradt kapca modern változata szerelmi varázslásban); párnacsücs (árpa).

Házi textília: sütőabrosz (foggal született védelmére; erről vakart tésztával füstölik a megrontottat); törülköző (nyakfog); asztalterítő (keresztelési rítusban; karácsonyi szentelt abrosz: megnyilallt ló).

Házi eszközök: csücskös bögre, abroncs (rontás), rësta (ijedés), zsákvarrótú (gilva), olló (szemverés, ijedés), *nyírákseprű*, seprő (újszülött védelmére, betámasztva), cirokseprő (gyermekágyas védelmére; kihúzott szála: szemverés, ijedés, fogpiszkáló; kiskutyát ezen húzzák körbe; disznók gyógyítása); kés (-re ülve szoptat, hogy legyen teje; kést vág az ajtóba a boszorkányok elrettentésére, ha nem alszik a gyerek; szemverés; nehezen eljáró gyerek); sulyok (újszülött védelmére, gyermekágyba téve: antropomorf tárgy!); kötélcsülök (nyakfog gyógyítása).

Egyéb: pénzdarab (gilva, árpa); acél-kova (két kavics) – Szent Antal tüze; kígyóók (zöldhályog); érvágó, cserepcsik; baba (gallyból-rongyból: szájpenész, zsébre, gilva, szemölcs, depresszio. Ez is antropomorf tárgy. Az antropomorfizmus egyébként pl. a kenyér részeinek elnevezéseiben is megfigyelhető: *haja* (!), *hajás domborulata*, *púpja*, *alja*, *eleje*, *pilis*: a vége, *mosdatóvize* van. A kenyér, kenyérhéj gyógyító fölhasználása is evvel függ össze.

Orvosságok fűből, virágból, gyökérből, kövekből s élő állatokból¹⁴ (*Materia medica*). A növényismeret és -termesztés folyamatosságát erre utaló, növénynévből képzett helynevek és régészeti leletek igazolják.

Növénynévből képzett helynevek

Középkor	Szírbi, 1835–36, p.	Recens
Chepkes 1247	Csipkés, 25	Cservölgy Apf
Gyous 1330		Csipkés
Egres 1191		
Figud 1326		
Kakat ? 1274	gyékény, 26	
Chakato 1284	Kákás 26, 33, 34	Kákás(i szőlő, járandó)
	Kenderáztató, 27	
	Kenderföldek, 25	Kenderföld
	Komlós, 25	
Kwkenyer 1211	Mogyorós (Kis-, Nagy-)	
arundineta 1211	nád, 26	

¹³ Férfi kötőről: ERDEI FERENC 1934, 55.

¹⁴ Pax corporis VII/6.

Sculeus 1230	Szőlőskert 33
Silva glandium 1247	
Sulumus 1345	

Ürmöshát, 27

15–16. századi mezőkovácsházi faluásatásokból árpa-, búza-, borsó- és sóskamagok,¹⁵ a kaszaperi középkori, de I. Ferdinánd koráig használt temetőben gyékény, a Makó-mezőkopáncsi templom körüli temetőben (14. sz. vége – 15. sz.) szintén halottak beburkolására szolgáló gyékény került elő.¹⁶ Növénynevből képzett családnevek:¹⁷ Diós (1736)¹⁸, Fenyves (1836).

A gyógymódokban, gyógyító eljárásokban használt növények közt van néhány egzotikus fűszer (tea, fahéj, szegfűszeg, bors), újvilági (akác, paradicsom, dohány), más eredetű (vadgesztenye) növény legnagyobb részük azonban közvetlen környezetükben megtalálható, szépen példázva a beteg embernek és környező világának szoros kapcsolatát. A több mint száz növényfajnak többszázféle fölhasználása ismeretes, egy növénynek több részét is használják (levél, virág, gyökér, termés stb.). Kiemelendőnek tartom a két hagymafaj sokféle (szinte panaceaszerű: *a hagymahártya minden gyógyításra jó*)¹⁹ fölhasználását. Ez jól példázza a legfontosabb haszonnövény beépülését a gyógyító hagyományokba. Az – ennél természetesen sokkal gazdagabb – népi növényismeret tehát a népi *materia medica* leggazdagabb forrása. (Egy polgárasszony a 20. sz. első harmadából származó receptfüzetében csaknem 180 növény szerepel a legkülönbözőbb betegségekre, de ezek a főntiektől jelentősen különböznek, jórésük valószínűleg könyveredetű.)²⁰

Itt említenék meg egy nagyon érdekes kiszombori tereméshagyományt (földből – kapor): *Ha nincs a kertben kapor, Györgynapkor, ha zeng az ég, egy marok földet szórj szét, kapor lesz belőle.*²¹

Számban (kb. 50) ezt követik az állati eredetű, szintén közvetlen környezetükben megtalálható, előforduló anyagok, továbbá hasonló számban (kb. 50-52) a vegyi anyagok, patikaszerke. Leggyakrabban a háztartásban kéznél lévő szereket használják (ecet, só, szappan, petróleum, timsó, szalicil, kénpor). Ezek mágikus jellegű fölhasználása is előfordul (pl. gyermekágy sóval körülhintése gonoszűző céllal). Tágabb értelemben ide tartoznak a Maros vize (belső betegségek, ótvar, kicsattogott bőr), Maros iszapja (izületi betegségek) és a szemverés gyógyítására használt *szóttalan víz* is.

Az emberi eredetű anyagok száma csekély, de ezek talán a legrégebbiek közé tartoznak:

nyál, éhnyál (csipás szem, torokfájás)

köpés (szemverés, árpa)

takony (égés)

anyatej (gyulladt szem)

¹⁵ BÁLINT ALAJOS 1939, 149–150.

¹⁶ BÁLINT ALAJOS 1936, 226; 1938, 4.

¹⁷ SZIRBIK MIKLÓS 68, 73.

¹⁸ Az utcákon 1800-as években diófákat ültettek, vasárnap este ezek alatt üldögeltek, hajtogatták a legyet egy köteg *mírhával vagy diófalevéllal*. Kövegy.

¹⁹ TÓTH ANIKÓ 1975 EA 18 848, 8.

²⁰ SIPOS ISTVÁN JAM NA 263 – 2002, 49–54. (A növényeket nem növénypéldány alapján azonosította!)

²¹ TÓTH ANIKÓ 1975 EA 18 848, 10/99, Kiszombor.

